

Hrvatska i Jugoslavija: neki problemi povijesnih istraživanja

ZDENKO RADELIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor opisuje neke od temeljnih problema u radu na novijoj povijesti Hrvatske, napose sa stajališta njezina osamostaljivanja. Osvjetljavanjem uzroka raspada Jugoslavije i izbijanja rata 1991., daje moguće odgovore na temelju dosadašnjih istraživanja i literature. Postavlja i neke hipoteze, za koje vjeruje da će ih buduća istraživanja potvrditi. Glavni uzrok raspada Jugoslavije nalazi u nemogućnosti komunističkog režima, jednako kao ranije i monarhističkog režima, da stvori zajednički dugoročni gospodarski i kulturni interes svih njezinih naroda ili, pak, u radikalnoj varijanti da stvori jugoslavensku naciju. Razlog tomu je težnja već formiranih nacija za samostalnošću te nepristajanje da žrtvuju nacionalne posebnosti i političke slobode na račun jugoslavenske državne zajednice.

Ključne riječi: raspad Jugoslavije, stvaranje samostalne Hrvatske, uzroci rata 1991., historiografija

Pisati o nedavnoj prošlosti nije laka zadaća. Povjesničari se suočavaju ne samo s velikim očekivanjima sredine kojom su okruženi, nego se nalaze i pod strogom kritičkom paskom struke kojoj pripadaju. Kako nadići ograničenja male vremenske distancije, iznimne osjetljivosti suvremenika prema interpretacijama događaja na kojima su bili prisutni i koje žele vidjeti upravo onakvima kako su ih sami doživjeli i kakvi su im ostali u sjećanju? Rijetko tko je s prostora bivše Jugoslavije sposoban bez snažnih emocija promatrati prošle događaje i prihvatiti objašnjenja povijesnih događaja i procesa koji nisu u skladu njegovim osobnim iskustvima i doživljajima, a ponekad su im i protivni.

Brojni pisani, slikovni i zvučni tragovi o nedavnim događajima i količina naslova u znanstvenoj i popularnoj literaturi, ali i u novijim tehnologijama poput televizije ili interneta, što bi za starija razdoblja predstavljalo tako poželjnu činjenicu, za istraživača najnovije povijesti postaju noćna mora. Zato je prisiljen selektirati nepregledne nizove podataka pod stalnim pritiskom da već u toj početnoj fazi rada ne učini grubi propust. Nakon što se istraživač probije kroz navedena ograničenja, suočava se sa starim problemom koji su stvarni dometi historiografije. Različiti kutovi gledanja i potpuno suprotstavljena objašnjenja o istim događajima, potvrđuju mišljenja da historiografija i nije ništa drugo negoli korektan opis prošlih događaja i njihova dobra interpretacija. Upravo je interpretacija najčešće problematična, a ona ovisi ne

samo o stanju literature i dostupnosti izvora, nego i o stručnoj i intelektualnoj sposobnosti samog istraživača. Međutim, nije uvijek presudna samo osobna sposobnost istraživača, nego i njegovo okruženje. Odgoj i obrazovanje, koji oblikuju svakog pojedinca, kao i okruženje u kojem živi i radi, utječu na njegov svjetonazor i politička uvjerenja, a sve to ima izravni utjecaj na rezultate u historiografskom istraživanju. Tako splet osobnih sposobnosti, znanja i društvene sredine neizbježno daje biljeg interpretacijama povijesnih događaja i procesa. Što je prošlost izravniji temelj suvremenim političkim kretanjima, a taj se temelj, dakako, širi što se više približavamo suvremenosti, to je veći posredni ili neposredni pritisak na istraživača, izbor tema, način obrade i zaključke.

Isticanje ograničenja historiografije, napose onih najnovijeg razdoblja, neizbježno je kada se govori o temi iz naslova. Svi mi koji pišemo o novijoj povijesti Hrvatske neposredni smo sudionici toga vremena. Pitanja koja se povjesničaru nameću bezbrojna su, a najviše su povezana s pitanjem odnosa Hrvatske i Jugoslavije. Kakav je bio položaj Hrvatske u Jugoslaviji? Zašto se raspala Jugoslavija i koji su razlozi osamostaljivanja republika kao njezinih sastavnih dijelova? Gdje su počeci Republike Hrvatske? Zašto su bile potrebne žrtve i razaranja da se ona osamostali? Je li hrvatska težnja za samostalnom državom iznimka u odnosu na težnje ostalih naroda svijeta i Europe? Kakav utjecaj je imala 70-godišnja povijest jugoslavenske države na razvoj svijesti o posebnosti hrvatske nacije i kako su se doživljavale sličnosti ili razlike u odnosu na druge nacije? Je li zajednička jugoslavenska država jačala ili slabila potrebu za osamostaljenjem Hrvata i u kojim razdobljima je ta potreba jačala, a u kojim slabila? Što je s pravima ostalih naroda na istom području, kako u Jugoslaviji, tako i u Hrvatskoj? Kakva je uloga jugoslavenske države i komunističke partije prema nacionalnim pravima? Pa zatim pitanje koje prelazi granice naše struke, je li osamostaljenje iz 1991. konačno ili je to samo jedan korak do novog povezivanja s ostalim narodima Europe i svijeta? Je li moguće da smo svjedoci vremena kada se u našem neposrednom okruženju stvaraju konačni obrisi država i državnih granica, kao i društvenog uređenja ili će upravo započet proces ujedinjenja s Europskom unijom pokrenuti slične probleme i procese, kako pozitivne tako i one negativne, prošlih stoljeća pa tako i 20. stoljeća, u kojima su sudjelovali Hrvati i Hrvatska?

Na početku bih htio razjasniti neke pojmove u ovom članku. Pojam nacija i narod upotrebljavam kao sinonime, što oni, imajući u vidu isti korijen riječi, izvorno i jesu. U oba slučaja riječ je o skupu pripadnika zajedničkog etniciteta i tradicije, ili onih sa sviješću o takvoj pripadnosti, a ne o skupu državljana ili stanovnika određene države ili teritorija. Dakle, nisam smatrao potrebnim da u ovom članku pojam narod i nacija razgraničim prema tumačenju da pojam narod označava pripadnike istog etnosa, a da je nacija pojam vezan za politički suveren narod s posebnim teritorijem, tradicijom, kulturom i gospodarstvom.

Prikaz tijeka raspada Jugoslavije i komunističkog sustava, osamostaljenja Republike Hrvatske, uvođenja višestranačkog sustava i demokracije, ratnih

operacija 1991.-1995., obrane Hrvatske i njezinih velikih žrtava, kao i razaranja njezinih materijalnih vrijednosti, sudbine izbjeglica i prognanih, nastanka i propasti Srpske Republike Krajine, vanjskopolitičkih aspekata njezine uspostave, borbe za hrvatske granice, uloge medija te demografskih promjena i ljudskih gubitaka u razdoblju od 1991. do 1995. te 1998., najvažnija su pitanja započetih istraživanja.¹ Osim spomenutih pitanja, istraživanje uzroka zbog kojih je došlo do spomenutih događaja zahtijeva izniman napor. Naša i svjetska iskustva pokazuju da osnivanje i raspad država, kao ni neprestana promjena društvenih sustava nije nešto novo, dapače na ovim prostorima to i nije ništa neuobičajeno. Unatoč tome, objašnjenje raspada Jugoslavije i komunističkog sustava i opredjeljenje građana Hrvatske, a ponajviše Hrvata za svojom neovisnom državom, ali i za uspostavom višestranačke demokracije i kapitalističkog društvenog uređenja, ostat će historiografski problem oko kojeg će se suprotstavljati mnoge potpuno različite interpretacije. Mnogi davni događaji kao što su primjerice doseljenje Hrvata, vrijeme i način doseljenja, stvaranje samostalne srednjovjekovne hrvatske države te etničko podrijetlo njezinih podanika, i dandanas izazivaju suprotstavljanja i žestoke emocije. S obzirom na to ne može se očekivati da će događaji, kojima su sadašnje generacije neposredni svjedoci i sudionici, i s većim vremenskim odmakom biti predmetom isključivo hladnokrvnih analiza. Još manje to možemo očekivati danas, samo nekoliko godina nakon što je završio rat i nakon raspada Jugoslavije. Iako su to završeni procesi oni sa svojim posljedicama i dalje pritišću svijest većine stanovnika ovih prostora.

Hrvatska je bila u jugoslavenskoj državnoj zajednici 73 godine, s kratkim prekidom za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH), a u komunističkom društvenom i političkom sustavu provela je 45 godina. Jugoslavenska zajednica nije mogla stvoriti nacionalno i jezično jedinstvo, a mnogi takvi pokušaji da se stvori jugoslavenska nacija ili da se postave barem neki zajednički temelji na račun potiskivanja ili brisanja nacionalnih posebnosti doživljavali su se, a često su to i bili, kao izraz državnog pritiska i nasilja. Dakako, po tome položaj Hrvatske i Jugoslavije nije poseban, napose u usporedbi s ostalim narodima istočne Europe gdje su tekli slični procesi. Urušio se komunistički sustav u Europi, a osim Jugoslavije raspale su se i druge socijalističke višenacionalne države, poput Čehoslovačke Socijalističke Republike (ČSSR) i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR).

No, postavlja se pitanje u čemu se razlikuje sudbina Hrvata i Hrvatske, ne samo u odnosu na istočnoeuropske narode, nego i u odnosu na jugoslavenske narode jer svi su narodi Jugoslavije, može se tako reći, napustili Jugoslaviju, a uz sve specifičnosti u granicama svojih država napustili su i, prije ili kasnije, komunistički sustav. Je li rat, dakle način na koji se raspala država, jedina hrvatska i jugoslavenska posebnost?

Usput rečeno, iako je čitatelja gotovo nepotrebno podsjećati, riječ je o ratu za stare ili nove granice među jugoslavenskim državama, a ne o ratu za obranu

¹ Navedene teme se istražuju u sklopu projekta *Stvaranje Republike Hrvatske i Domovinski rat (1990.-1995.-1998.)* na Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu.

komunističkog sustava. Pojednostavljeno rečeno komunizam se u Jugoslaviji, kao i u ostalim europskim socijalističkim državama, urušio bez otpora njegovih glavnih nositelja. Štoviše, reformirane republičke komunističke partije aktivno su sudjelovale u napuštanju i urušavanju komunizma, ako nisu i predvodile njegovo uklanjanje kao zagovornice užih nacionalnih i republičkih interesa. Jedino su vrhovi Jugoslavenske narodne armije (JNA) vrlo kratko vrijeme, manje-više simbolički, pozivali na vrijednosti propalog sustava i to više zbog njegova zalaganja za jedinstvenu Jugoslaviju, nego zbog komunizma ili kako se to službeno proklamiralo socijalističkog samoupravnog sustava.

Odgovor na prethodno pitanje gdje su glavni uzroci rata mora se tražiti u hrvatsko-srpskim odnosima ili bolje rečeno u pretenziji dvaju naroda na isti nacionalni prostor. Dakako, kad govorim o Hrvatima i Srbima govorim o većini Hrvata i Srba, a nikako o svim pripadnicima dvaju naroda, odnosno mislim na provođenje državnih politika koje su početkom 90-ih bile izraz volje većine obaju naroda dobivene na izborima. Osim toga, treba upozoriti da Bosna i Hercegovina, kao i uloga Bošnjaka u raspadu Jugoslavije, zahtijeva poseban osvrt. Ako ovom prilikom ostanemo u sklopu Hrvatske, mora se konstatirati da njezin prostor nije bio do kraja definiran, barem ne što se tiče zamisli nekih političkih snaga obaju naroda u samoj Hrvatskoj, kao i političkih snaga njezinih istočnih susjednih republika, prije svega stranaka koje su pobijedile na izborima ili onih koje su postigle dobre rezultate i ušle u predstavnička tijela. Republičke granice su za većinu Hrvata bile neupitne, ali su se javljale različite kombinacije o budućem odnosu Hrvatske i Bosne i Hercegovine. No, većina Srba u hrvatskim općinama u kojima su prevladavali, ali ne samo u njima, po ugledu na ponašanje matične države prema vodstvima susjedne republike Crne Gore i pokrajina Kosova i Vojvodine u sastavu Srbije, podržala je pokret koji je zahtijevao izmjene granice bez obzira na žrtve. Jednoj i drugoj strani izgledalo je da ustav podržava upravo njihovo tumačenje prava na samoopredjeljenje, a često su se pozivali na prirodno i povijesno pravo.

Ustav iz 1974. trebao je biti najbolji okvir u korist nesmetanog razvoja socijalizma i samoupravljanja, ali i nacionalnih potreba. Iako je pažljivo uobličen i opsežan, s razradom ustavne problematike do najsitnijih detalja i na primjeru ovog ustava pokazalo se da povijest ne poznaje konačna rješenja. Uvođenjem pravila pariteta, konsenzusa i veta republičkih predstavnika u saveznom tijelima te kolektivnog vodstva i rotacije na svim razinama, Jugoslavija se pretvorila iz federalne države u državu s određenim oblicima konfederacije. I vjerojatno suprotno željama ustavotvoraca ustavna forma postaje jedno od polazišta koja su vodila prema razlazu jugoslavenskih naroda. Međutim, ono što je iznenadilo mnoge, suprotno načinu na koji su se razišli Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, baltički i azijski narodi SSSR-a te Česi i Slovaci, koji su gotovo bezbolno prekinuli sa zajedničkim životom, težnja za vlastitim državama naroda Jugoslavije završila je u krvavom ratu. Ovom prilikom ostavljam po strani sukobe između nekih manjina i ruske države, kao i sukobe novonastalih država u graničnim područjima azijsko-europskog dijela bivšeg SSSR-a.

Svako objašnjenje zašto se nacionalne suprotnosti nisu prevladale u zajedničkoj državi morat će uzeti u obzir tri bitne činjenice: 1. da su jaki nacionalni identiteti, napose hrvatskog i slovenskog naroda, rezultirali neprestanim inzistiranjem za što većom samostalnošću; 2. da su na kontinuiranu i prevladavajuću srpsku politiku da nastoji zbog srpskih nacionalnih interesa zacementirati jugoslavensko rješenje presudno utjecali prije svega politička i vojna moć baštinjena od srpske države. U novijoj povijesti ta je moć osnažena pobjedničkim partizanskim otporom u kojem su Srbi, prije svega oni iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, imali prevlast u odnosu na svoju zastupljenost u strukturi stanovništva; i 3. da međunarodno okruženje nije dopuštalo prevlast političkih snaga s autoritarnim i diktatorskim rješenjima.

Nije velika mudrost zaključiti da je do ratnog sukoba došlo zbog nemirenja prvih dviju važnih komponenti, jer Hrvati hoće samostalnost, a Srbi na to pristaju samo uz uvjet da se iz zajedničke države ostale republike izdvoje bez teritorija na kojima su Srbi zastupljeni i čiji bi prostori sa Srbijom mogli činiti kompaktnu državnu cjelinu. No, pravo pitanje glasi: Zašto su jedni i drugi u tome uporni do točke koja im prijeti istrebljenjem, iako su još nedavno pristale bezuvjetnog razbijanja Jugoslavije bili malobrojni u sklopu svojih nacija? Jedni su uporni u tome da proglase samostalnost, a drugi, kada već ne mogu onemogućiti raspad Jugoslavije smatraju, i to mimo starijih povijesnih rješenja kao i rješenja iz 1945., da imaju pravo prekrajati postojeće granice. Sada, nakon više od desetljeća od osamostaljenja Hrvatske i nešto manje od rata u kojemu je izborna neovisnost i granice Socijalističke Republike Hrvatske (SRH), postupno se rješava srpsko manjinsko pitanje i to prema prijedlozima s početka 1990., a isto tako naziru se mogućnosti dobrosusjedskih odnosa sa Srbijom i Crnom Gorom. Zašto oni nisu bili mogući 1991. prije krvavih sukoba?

Postoje nekoliko presudnih događaja i bitnih činjenica koje bi nas mogle dovesti barem do djelomičnih objašnjenja uzroka rata. Takva je 1918. godina, kada su se značajni dijelovi političkih snaga svih do tada već formiranih nacija, Hrvata, Slovenaca i Srba, opredijelili za ujedinjenje u jednu državu Jugoslaviju. Druga činjenica, koju treba spomenuti kad se govori o osnivanju Jugoslavije, vezana je uz zahtjev nesrpskih naroda, najviše Hrvata, za što većom autonomijom, pa i onog dijela stanovništva koje je slijedilo neke pravaške struje za potpunom samostalnošću. Do različitih i upitnih rješenja jugoslavenski narodi došli su 1941. Hrvati su većinom obuhvaćeni u NDH, koja je bila osuđena na kratkotrajno trajanje izborom svojih saveznika, ali i represivnom politikom prema svojim građanima, napose prema rasnom i vjerskom načelu. Međutim, 1991. godina pokazuje da su odluke iz 1945., kada su definirana prava svih naroda da se izdvoje iz zajedničke državne zajednice i kada su definirane granice njihovih republika, bile više revolucionarni eksperiment KPJ, nego što se moglo računati na njihovu trajnost, barem sa stajališta država sa stoljetnom tradicijom.

Je li temeljni problem što su 1918., 1939., 1941. i 1945. godine o bitnim nacionalnim i državnim pitanjima samostalno odlučivale malobrojne naci-

onalne elite, koje su, uz to, primjenjivale i nasilje prema neistomišljenicima isključujući ih iz političke sfere? Je li otvaranje puta za iskazivanje jednog nacionalizma neizbježno otvorilo put svim nacionalizmima u Jugoslaviji, pa su njihovo ograničeno zadovoljavanje i stroga kontrola, bez obzira na to kako se zvao "kontrolor", bili recept za održanje zajedničke države? Bez obzira na pravo objašnjenje uzroka, povijest zadnjeg desetljeća 20. i početka 21. stoljeća kao da potvrđuje neke povijesne konstante. Kada je stvoren prostor za potpuno slobodno izjašnjavanje, Hrvati su golemom većinom, kao i Slovenci, kasnije i drugi, pohitali iz Jugoslavije, dok su Srbija i mnogi pripadnici srpske manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini sve te procese nastojali spriječiti. Tek vojnim porazom, pritiskom međunarodne zajednice, ali i djelomičnim uspjehom u razbijanju Bosne i Hercegovine, aktualne srpske političke snage, čini se, dopuštaju da se i SRJ raspadne na konstitutivne dijelove. Dakako, treba naglasiti da se taj proces događa na poticaj Crne Gore, a ne Srbije.

Postavlja se pitanje omogućuje li uopće poznavanje prošlosti spoznaju pravih uzroka rata, a time i posebnosti ovog prostora u odnosu na države i narode u Istočnoj Europi? Drugim riječima, s obzirom na naslov ovog rada, može li se opiranje Srbije i Crne Gore i velikog dijela Srba izvan Srbije težnji Hrvatske za samostalnom državom u njezinim granicama uopće objasniti povijesnim argumentima? Ako se barem dio odgovora krije u povijesti, treba podsjetiti na najbitnije činjenice.

Južnoslavenska ideja javlja se tijekom 19. stoljeća u sklopu pojave ideja o slavenskoj uzajamnosti, a s vremenom je poprimila različite povijesne oblike, od kulturnog povezivanja do državnog zajedništva. Mnogi Hrvati prihvaćaju tu ideju zbog želje da prevladaju nacionalnu razjedinjenost na jezičnom, državnom i etničko-geografskom planu. U odnosu prema drugim narodima, misao o suradnji ili jezičnom, kulturnom, nacionalnom i državnom jedinstvu južnoslavenskih naroda temelji se na predodžbi o etničkoj srodnosti i obrani od pretenzija susjednih neslavenskih nacija. Ujedinjenje 1918. proglašeno je pod idejom jugoslavenskog nacionalnog jedinstva, odnosno jedinstva troplemenskog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. U sukobu centralističke i federalističke koncepcije ova druga je poražena. Srbija je imala dva temeljna interesa: da ojača kao država, da poveća svoj teritorij i da sve Srbe ujedini u jednoj državi. Stabilnost takvog rješenja nastojali su, dakako uz veliku pomoć unitarista drugih naroda, gdje udio Hrvata, koji su imali drukčije motive nije bio zanemarujući, osigurati što čvršće unificiranje jugoslavenskih naroda po prevladavajućem obrascu najbrojnijeg naroda i potiskivanju nacionalnih posebnosti. Dominantne srpske političke snage nastojale su neproporcionalnom podjelom najutjecajnijih mjesta u vlasti, u neskladu s nacionalnom strukturom stanovništva, riješiti nestabilnost uzrokovanu nacionalnim, vjerskim i kulturnim raznolikostima. Prevlast Srba na mnogim važnim položajima postaje statističko pravilo u obje Jugoslavije. Drugi su narodi, osim početnog idealističkog razdoblja motiviranog jugoslavensvom i sveslavensvom, kao branama pred vanjskom opasnošću, težili za što većom autonomijom.

Neprestana suprotstavljenost centralizma, koji najviše podržavaju srpske političke snage, i federalizma kojemu je težio značajni dio političkih snaga nesrba, a svi su nastupali kao predstavnici formiranih nacija i povijesnih zemalja, bila je glavni razlog nestabilnosti Jugoslavije. Sukobi, koje su rađale spomenute tendencije, vodili su prema raspadu ili, pak, prema jačanju autoritarnog režima. Oni koji su vidjeli uzor rješenja nacionalnog pitanja prema stranim modelima, zaboravili su neke činjenice. Primjerice, francuska praksa, gdje je prvo nastala država koja je tek stvorila naciju, odudarala je od jugoslavenskog slučaja, gdje je, kao i cijeloj istočnoj Europi, nastanak nacija prethodio nastanku države. Ako se, pak, stanje uspoređi sa SSSR-om, gdje su Rusi prevladavali brojčano, kulturno i gospodarski, u Jugoslaviji nije bilo naroda koji bi brojem i kulturom mogao bez pravog otpora prevladati nad ostalim narodima.

Kakvo rješenje je ponuđeno 1941. godine? Ustaše su s pomoću okupacijskih vojski fašističke Kraljevine Italije i nacionalsocijalističkog Trećeg Reicha utemeljili NDH koja je već u svoje temelje ugradila načela koja su je dovela do rušenja. Ugrađena u mozaik njemačkih i talijanskih revizionističkih i imperijalističkih planova, NDH se morala odreći velikog dijela hrvatskih teritorija i uskladiti svoju radikalnu nacionalističku politiku s rasističkom politikom svojih saveznika. Nasilje je dobilo zakonsku podlogu, a načela kolektivne krivnje i odmazde usmjerena su prema romskoj i židovskoj manjini, kao i prema Srbima, koje se doživljavalo kao glavnu opasnost za hrvatsku državu.

Komunisti, čvrsto povezani u jedinstvenu jugoslavensku stranku, a napose ojačani poticajem dobivenim nakon napada sila Osovine na SSSR, nisu prihvatili okupaciju i podjelu zemlje te gubitak velikog dijela hrvatskog teritorija. Represija, nacionalna ugroženost Hrvata na područjima pod talijanskom državom, kao i protivljenje Srba raspadu Jugoslavije i novonastaloj hrvatskoj državi, pružali su glavne izvore komunističkom pozivu stanovništvu da se priključi borbi za obnovu Jugoslavije, ali ovaj put pretvorenu u federaciju republika. Inzistiranje KP na pravednom društvu prikrivalo je revolucionarne težnje i osvajanje vlasti prema uzoru na SSSR. Komunisti su smatrali da je ukidanje privatnog vlasništva pretpostavka uklanjanja svih zala svijeta, pa su i nacije, vjere i države smatrali povijesnom pojavom čijim će se nestankom stvoriti bratstvo svih ljudi svijeta. Rušili su temelje građanskog društva poput višestranačja, privatnog vlasništva, slobodnog tržišta, građanskih sloboda, religija i nacionalnih tradicija, kao prepreka ostvarenju komunističkih ideala. No, i takva komunistička Jugoslavija postala je nakon 1948. faktor stabilnosti između dvaju suprotstavljenih blokova predvođenih velesilama SAD-a i SSSR-om, u kojima su pripadnost demokratskom ili komunističkom sustavu, kao i težnja-ma za svjetskom prevlašću bile presudne linije razdvajanja.

Što se tiče unutarnjih i vanjskih granica Hrvatska je 1945. doživjela velike teritorijalne promjene u odnosu na granice iz 1918., 1939. i 1941. Njezine granice ili, pak, granice hrvatskih povijesnih zemalja s drugim republikama imale su dugu povijest, a one sa Srbijom i Bosnom i Hercegovinom promijenjene su uglavnom na štetu Hrvatske. U tim je izmjenama Hrvatska, prema stanju iz 1939.

godine, izgubila dijelove bosansko-hercegovačkog područja i Srijema, a dobila je neke dijelove svojih etničkih ili povijesnih područja, primjerice, Baranju i Dvor na Uni te posebice Cres, Istru, Lastovo, Lošinj, Rijeku i Zadar, koji su bili pod Italijom. Dakako, tvrdnja o etničkoj prevlasti u Baranji odnosi se isključivo na usporedbu broja Hrvata s brojem Srba. Granice u Istri prema Italiji konačno su formirane 1954., a 1956. između Hrvatske i Slovenije te Bosne i Hercegovine.

Jugoslavija je po Ustavu bila federacija, ali u praksi je bila unitarna autokratska centralistička država ustrojena po staljinističkom modelu. Pravo na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje i suverenost, pretvorene su u gole fraze. Partijska načela demokratskog centralizma KPJ negirala su državna načela federalizma, pa je proklamirani federativni poredak ostao nedjelotvoran, a republike svedene na izvršne organe centralne vlasti, odnosno komunističko vodstvo na čelu s Josipom Brozom Titom, generalnim sekretarom KPJ.

Iako su savezni organi formirani od kadrova svih nacionalnosti, ipak je koncentracija političko-upravne vlasti i gospodarsko-financijske moći u Beogradu više koristila Srbiji nego ostalima. Naime, unatoč tome što se komunistički vrh bojavao ne samo nacionalizma i separatizma, nego i majorizacije Srba, Srbi, napose oni iz Hrvatske i BiH, bili su prezastupljeni u organima vlasti, od lokalne do savezne razine. Ipak, treba naglasiti, u najutjecajnijim državnim i partijskim tijelima nacionalna struktura bila je gotovo uravnotežena. Uzrok prevlasti Srba ne krije se samo u masovnijem sudjelovanju u ratu i tradicionalnoj orijentiranosti na državne službe, nego i u pozitivnijem odnosu prema Jugoslaviji u odnosu na, primjerice, Hrvate. Dokaz tomu, vjerojatno više od rijetkih socioloških istraživanja iz toga vremena o raspoloženju stanovništva, brojke su o zastupljenosti Hrvata u KPJ, zastupljenosti hrvatske emigracije među jugoslavenskom emigracijom i činjenica da su Hrvati sve do 1981. bili najbrojniji politički zatvorenici u Jugoslaviji, kada nezavidno mjesto preuzimaju Albanci. Dakako, glavni razlog ne krije se u nekom posebnom hrvatskom protukomunizmu, nego uglavnom u protujugoslavenstvu, koji je ipak nešto jači od npr. protujugoslavenstva među primjerice Slovencima ili Muslimanima/Bošnjacima. Isto tako ne treba smetnuti s uma da je hrvatski nacionalizam uvijek radio na slabljenju centralističkog sustava ili onaj radikalniji na nestanku Jugoslavije, dok je srpski nacionalizam često bio prikriiven iza jugoslavenskih fraza, što je utjecalo na mnogo manju osuđivanost njegovih promicatelja na kazne u jugoslavenskim zatvorima. Zapravo, srpsko antijugoslavenstvo protivno je jugoslavenskoj ideji, ali ne i jugoslavenskoj državi shvaćenoj kao proširenoj Srbiji.

U vodstvu SKJ postojala je svijest da se Slovenija i Hrvatska žele što više emancipirati od federacije, dok je u Srbiji bila jaka tendencija za čvršćom ulogom savezne države. Ostale siromašnije republike podupirale su centralizam na gospodarskom području i tražile što veću pomoć od federacije, ali u otporu hegemonizmu neke su bile saveznice razvijenih republika.

Hrvatska je, uz Sloveniju, republika s najjačim anticentralističkim tendencijama, pa 60-ih godina 20. stoljeća inzistira na političkim i ekonomskim

reformama u korist republika, ali i poduzeća. Spor se doživljavao u Srbiji kao izraz hrvatske politike razbijanja Jugoslavije, dok su se otpori hrvatskim prijedlozima u Hrvatskoj doživljavali kao velikosrpska politika. Na području kulture hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezik prava je dogma i zalag jedinstva. Nepoželjno je bilo govoriti o posebnom hrvatskom ili srpskom jeziku. Sukobi dovode u razdoblju 1968.-1971. do korjenitih političkih i ustavnih promjena koje su dovele do konfederalnih rješenja, ali u režiji starih komunističkih kadrova. Osim toga, treba naglasiti da su unatoč proklamiranom samoupravljanju očuvani glavni stupovi diktatorskog sustava: vojska, birokracija, sigurnosno-informativna politička policija, vladajuća partija sa svojim masovnim organizacijama i neprijepornim autoritetom J. Brozom Titom. Zapravo je samoupravljanje bilo dozirano i reducirano te se pretvorilo u hipertrofirani organizam. Među reformističkim snagama javljala se stara suprotnost. Dok su oni iz Hrvatske i Slovenije naglašavali presudnu važnost nacionalnog pitanja i republičkih autonomija, srpski su liberali rješenje vidjeli isključivo u demokratizaciji cijeloga jugoslavenskog društva.

U strahu za jedinstvo Jugoslavije J. B. Tito izveo je udar u Hrvatskoj 1971., u Srbiji i Sloveniji 1972., a 1973. i u Makedoniji. Prekinuo je proces demokratizacije, ali ne i federalizacije, koja se i dalje provodi u režiji poslušnijih Titovih suradnika. Smjene u Hrvatskoj su najradikalnije, dok drugdje nema masovnih sudskih progona.

Dakle, zaokret iz 1971./1972. predstavljao je odstupanje od demokratizacije, ali ne i od Titova federalizma. Štoviše, novi ustav je institucionalizirao radikalnu decentralizaciju države. Uvedeno je pravilo pariteta, konsenzusa i veta republičkih predstavnika te kolektivnog vodstva i rotacije na svim razinama, pa se Jugoslavija sve više pretvara iz federalne u konfederalnu državu. Republike su se počele vladati kao suverene države koje su definirale svoje državne i nacionalne interese. Mnoge odluke prihvaćaju se tek na temelju opće suglasnosti svih članica federacije. One imaju samostalan predstavnički, zakonodavni, upravni, pravosudni i samoupravni sustav. Uvođenje kolektivnog vodstva na državnoj i na partijskoj razini, princip rotacije i jednogodišnjeg predsjedavanja doveli su do gubitka autoriteta i imobilnosti vodstva. Jugoslavija je postala jedna od najdezintegriranijih država na svijetu. Jedine centralističke institucije bile su JNA i J. B. Tito, koji je sa svojim gotovo carskim statusom i dalje mogao pokretati ili zaustavljati sve važne promjene. Međutim, bez obzira na svoje slabljenje savezne institucije mogu i dalje zadirati u neka životna pitanja republika, napose financijsko-devizna pitanja i carinsko-porezni sustav.

Jedan od stupova političkog sustava, normiranih u Ustavu iz 1974. i Zakonu o udruženom radu iz 1976., bilo je samoupravljanje. Međutim, umjesto toliko popularizirane debirokratizacije, došlo je do suprotnog procesa. Povećani su proizvodni troškovi, a suprotnosti u poduzeću i atomizacija gospodarstva ojačali su SKJ i njegove transmisijske organizacije. Birokratski aparat bio je višestruko veći od onih u zapadnim državama slične veličine.

Promjene koje su ojačale republike, ali i pokrajine Kosovo i Vojvodinu, naišle su na žestok otpor u Srbiji, ali i među Srbima u drugim republikama, koja je smatrala da je Jugoslavija samo još zemljopisni pojam, a da su se na njezinu području osnovale samostalne nacionalne države. U Srbiji je nakon Titove smrti, a napose s usponom Slobodana Miloševića pokrenuto sučeljavanje s autonomnim pokrajinama i s tzv. „ustavobraniteljima” u Sloveniji i Hrvatskoj. Srpski vrh zahtijevao je da se konfederalni elementi izbacе iz ustava. Zapravo, iako ne uvijek otvoreno, ponuđene su dvije drugim republikama neprihvatljive alternative: ili obnova jedinstvene Srbije s jačom ulogom centra ili njezino izdvajanje sa svim područjima gdje žive Srbi, napose u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Konfederalno uređenje koje su predložile Hrvatska i Slovenija, Srbi su odbacili tvrdeći da je suverenost republika kao konfederalnih ili nezavisnih država moguća samo ako se promijene unutarnje granice i tako zadovolje srpske manjine koje ne žele živjeti izvan jugoslavenske ili srpske države.

U intenzivirajućem sukobu nestajala je podjela na komuniste i nekomuniste, a jasno se iscrtavala podjela na nacije. Strah od srpskih težnji jačao je patriot-ske snage u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Svrstavanje iza nacionalnih komunističkih partija, motivirano je sličnim razlozima kao i težnja za osnivanjem novih stranaka, a to je u Hrvatskoj i Sloveniji prije svega borba za što veće osamostaljenje, a u Srbiji za što veću centralizaciju ili, pak, za okupljanje Srba bez obzira na republičke i pokrajinske granice.

Promjena srbijanskog Ustava u veljači 1989., kojim su ukinute autonomije Kosova i Vojvodine, mimo saveznog ustava, raspad Saveza komunista Jugoslavije u siječnju 1990., i upad Srbije u monetarni sustav početkom 1991. označili su ukidanje ustavnosti SFRJ i njegova cjelovita gospodarskog sustava. Raspadu Jugoslavije pogodio je i raspad istočnog vojno-političkog bloka. U svim državama istočnog bloka urušio se komunistički sustav, kao i sovjetska i čehoslovačka federacija. Izgubila se potreba za blokovskom ravnotežom, u kojoj je i Jugoslavija sa svojom politikom nesvrstanosti imala važno mjesto.

Osamostaljenje Hrvatske, kao što se to dogodilo i u ostalim republikama, započela je republička komunistička stranka, koja se odrekla nekadašnjih temelja svojeg djelovanja tj. komunizma i jugoslavenstva, a dovršio ga je nacionalni pokret uobličен u brojnim strankama, a na čelu s Hrvatskom demokratskom zajednicom. Plebiscit o neovisnosti u svibnju 1991. Hrvatskoj je dao novi polet da, kao i Slovenija, u lipnju 1991. proglasi neovisnost koja je zbog međunarodnog pritiska ostvarena tek u listopadu.

Milošević je preuzeo vodstvo nad srpskim nacionalnim pokretom koji je potaknuo pobunu Srba u Hrvatskoj, zatim u BiH. S obzirom na teritorijalni raspored Srba u Hrvatskoj pobuni su se pridružila ona područja koja su neposredno graničila sa Srbijom i Bosnom i Hercegovinom i koja nisu isprekidana selima s apsolutnom hrvatskom većinom, poput nekih naselja u Gorskom kotaru. Za mirno rješenje sukoba bili su opredijeljeni i oni Srbi naseljeni u većim hrvatskim gradovima, gdje nisu zabilježene pobune i vojni sukobi. Miloševićevu politiku slijedila je i srbizirana JNA potpomognuta neregularnim srpskim četama iz Srbije. Većinsko srpsko javno mnijenje i srpska manjina u Hrvatskoj

zanemarili su činjenicu da je nemoguće povući novu granicu koja bi zadovoljila njihove nacionalne zahtjeve, a da to ne dovede do ugrožavanja nacionalnih prava drugih i do novih nepravdi.

U Jugoslaviji, a to se odnosi na sve republike osim Slovenije, bilo je nemoguće povući granicu prema načelu ujedinjenja nacionalnog korpusa. Promjenom granice moguće je da neka manjina na nekom području postane većina, ali bi, dakako, istodobno dotadašnja većina postala manjina, a svako daljnje mrvljenje teritorija otvorilo bi nove zahtjeve da svaka manjina pokuša postati većina. Apsurdni pokušaji pretvaranja manjine u većinu na svakom području proces je koji bi, poput poznatih ruskih figurica koje se umeću jedna u drugu, mogao ići do besmisla. Dakle, nužno je bilo poštovati načelo zatečenih granica i spriječiti da se novim nepravdama ispravljaju moguće stare nepravde.

Franjo Tuđman, na čelu Hrvatske demokratske zajednice i uz potporu svih oporbenih stranaka, kombinirao je diplomatske i vojne napore da se Hrvatska obrani i da dobije međunarodno priznanje. Bitke kojima se spriječilo napredovanje JNA i paravojnih srpskih organizacija s ciljem osvajanja što većih područja i ispresjecanja Hrvatske, a napose one za obranu gradova Dubrovnik, Gospić, Pakrac i Vukovar, ušle su u pamćenje naroda i postale dio njegove povijesne simbolike. Borba za neovisnost poticala je na velika odricanja i žrtve. Čitavi gradovi i sela porušeni su, mnoga naselja opljačkana, a mnogi Hrvati pobijeni su ili protjerani. No, stradanja i tuga zbog poraza, a kasnije i pobjednička euforija, mnoge su navele na mržnju i nekontrolirani bijes. Kako nova vlast u početku nije uspijevala organizirati učinkovit otpor protiv agresora i zaustaviti val pobune Srba na graničnim područjima Hrvatske, tako je kasnije prečesto iskazivala nemoć da se suoči s agresivnim ponašanjem dijela svoga većinskog stanovništva koji je prihvatio logiku agresora o kolektivnoj krivnji. U osvetoljubivim napadima na simbole stare vlasti, imovinu Srba - iako ne samo na njihovu, što samo potvrđuje pravilo da se u svakom ratu mnogi sudionici okoriste ratnim plijenom - a ponekad i na ljude, napose nakon oslobodilačke operacije Oluja u ljeto 1995., mnogi su praznili svoje nagomilane frustracije. Bilo je i onih koji su vjerovali da time zauvijek i na najučinkovitiji način rješavaju problem nelojalne srpske manjine.

Nema dvojbe da je svaki rat sam po sebi, a napose sa stajališta žrtve, zločin. U modernim vremenima nastojao se humanizirati rat propisivanjem ratnih pravila. Međutim, praksa je pokazala da je sve do najnovijih vremena za njihovo kršenje odgovarala samo poražena strana, dok su u pravilu pobjednici sami sebe amnestirali. Mnogi pokazatelji govore da trenutno u svijetu prevladava ograničena etičnost, koja vrijedi samo za neka vremena, za neke prostore i samo za neke države i narode. Osim toga jasno je da se prema političkim kriterijima ravnaju i oni koji predvode u zaštiti međunarodnog prava. U vezi s odnosom velikih sila prema osudi ratnih zločina podsjetit ću na jedan detalj. Naime, američki tajni dosje o Anti Paveliću, koji bi se prema istim kriterijima morao naći pred sudom kao što su se našli vođe Trećeg Reicha, ni dan-danas nije dostupan. Razlog tajnosti krije se vjerojatno u pokušaju da se što dulje prikrije namjera angloameričkih saveznika da iskoriste ustašku emigraciju u mogućem ratu

između Zapada i komunističkog Istoka. Otkrivanje Pavelićeva dosjea moglo bi narušiti vjerodostojnost ako ne sadašnjih, ali svakako prošlih nastojanja zapadnih sila.²

No, unatoč snažnom i općem uvjerenju da su svi pobjednici do sada nekažnjeno vodili ratove, pa bi na to pravo imala i Hrvatska, važno je suočiti se s tamnim stranama Domovinskog rata. Poštovanje prava protivnika, a napose civila u međunarodnom pravu u skladu je s etičnošću, iako nije, nažalost, s dosadašnjom svjetskom tradicijom ratovanja. Dakako, Hrvatska se može proglasiti nedodirljivim pobjednikom, ali onda se mora suočiti i s posljedicama koje će narušiti vlastito poimanje morala, ali i mjesta u ujedinjenoj Europi i svijetu. To posebno ističem zbog nužnosti da se istraživači odupru mogućim pritiscima da bi trebalo izbjegavati ona istraživanja koja bi mogla poduprijeti optužbe na račun Republike Hrvatske, napose u vezi sa suđenjima pred Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu. Dosadašnja iskustva u istraživanju Drugoga svjetskog rata, napose pitanje Bleiburga i križnih puteva, dovoljna su pouka da se ne smiju i ne mogu izbjegavati bolne teme nacionalne povijesti. Možda je ovo upozorenje suvišno jer u uvjetima potpune otvorenosti Hrvatske gotovo je nemoguće ponoviti sličnu pogrešku. Osim toga, postojeće zakonske odredbe, koje sprječavaju korištenje arhivskih dokumenata iz domene privatnosti, nacionalne sigurnosti i interesa te međunarodnih odnosa, i to u vremenu od 30, 50, 70 do 100 godina, u ovisnosti o prirodi gradiva, dovoljna su zaštita državnih interesa.³ Dakako, to se ne odnosi na javno objavljene podatke.

Treba upozoriti na još jedan fenomen dosad nepoznat na ovim prostorima. Unatoč stvorenoj državi, koju su mnogi tako strasno željeli, Domovinski rat nije ostavio iza sebe velike epopeje, ratne legende ni službene općenacionalne heroje, kojih je u prethodnom razdoblju, a napose nakon Drugoga svjetskog rata bilo bezbroj. Pretpostavljam da je razlog u tome što demokratski odnosi uopće, a napose neovisni mediji i opća razina kritičke svijesti, ne omogućuju stvaranje legendi. U Hrvatskoj je jedina donekle iznimka grad Vukovar, ali to se odnosi uglavnom na njegove bezimene heroje i žrtve. Međutim, možda je potpuno iščeznuće slavljenja heroja i stvaranje legendi obilježje napretka u odnosu na prethodne države i sustave na ovim prostorima. Možda je upravo zahvaljujući novootkrivenom pluralizmu u Hrvatskoj i njezinu okruženju stvorena mogućnost da se hrvatski narod svrsta u red naroda kojima mitovi, vođe i nedodirljive istine nisu više potrebni.

Može se tvrditi da su isti razlozi zbog kojih je nastala Jugoslavija doveli tu državu i do njezina raspada. Na početku 20. stoljeća, nakon Prvog svjetskog rata, potreba da se mali južnoslavenski narodi na temelju jezične i kulturne sličnosti, ali i izmiješanosti, okupe u obrani od pretenzija svojih većih susjeda

² O suradnji savezničkih obavještajnih službi s ustaškom emigracijom vidi: Zdenko RADELIC, *Križari – gerila u Hrvatskoj*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, 2002., 51-54. Bilješku o strogo tajnom dosjeu o Anti Paveliću u National Archives and Records Administration u SAD, vidi: Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Srednja Europa-Profil, Zagreb 2003., 126.

³ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, *Narodne novine*, 105/1997.

i da na taj način riješe svoja nacionalna pitanja, pokazala se ostvarivom. Međutim, 70-godišnja praksa i izmijenjene međunarodne okolnosti utjecale su na svakog od njih, točnije na većinu naroda i njihovih pripadnika, da vjeruju da se ti isti ciljevi mogu ispuniti tek onda kada se osamostale. S obzirom na to da su novu državu Jugoslaviju 1918. stvorile potpuno oformljene nacije, a u vrijeme zajedničke povijesti ta nova država nije, a nije ni mogla izgraditi novu jugoslavensku naciju, nije se izgradio pravi i izvorni branitelj Jugoslavije. Drugim riječima, pokazat će se da je nedostatak zajedničkog identiteta ili, barem, zajedničkih vrijednosti jedan od bitnih razloga budućeg raspada Jugoslavije. Toga su sve vlasti bile manje-više svjesne.

Međutim, svaki rad na zajedničkoj kulturi i jezičnom približavanju, kao najpouzdanijim preduvjetima opstanka svake države, istodobno je nadahnjivao ogorčeni otpor protiv takve države. Tako se stvorio zatvoreni krug u kojem su oni koji su nastojali što više jačati državu istodobno radili na njezinu urušavanju. Ni jugoslavenski komunisti nisu našli bolje rješenje. Iskoristili su rat i nacionalne sukobe da bi upotrijebili nacionalno pitanje kao najjači instrument revolucije, dok je socijalno pitanje, kao izvorno komunističko pitanje, bilo u drugom planu. Istodobno, ušli su u vječnu kontradikciju između potrebe da što više koriste nacionalno pitanje u cilju uspjeha revolucije i učvršćenja nove Jugoslavije, i neprestanog straha da će jačanjem nacija hraniti antijugoslavenstvo i komunističku kontrarevoluciju, koja je tijekom 50 godina imala gotovo isključivo nacionalnu podlogu.

Zanimljivo bi bilo pokušati naći odgovor i na pitanje kada je u novijoj povijesti hrvatsko domoljublje, kao i domoljublja ostalih naroda, bilo samo domoljublje, a kada je ono prerastalo u šovinizam ili nacionalizam? O tome je odlučivala, dakako, jugoslavenska komunistička vlast. Recimo, borba Hrvata protiv Beča, Budimpešte i Venecije bila je iz perspektive 20. stoljeća, a napose jugoslavenskog i socijalističkog sustava neupitno domoljublje, ali je, zanimljivo, djelovanje hrvatskih nacionalista ili patriota protiv Beograda uvijek ocjenjivano kao šovinizam, osim ako nije bilo potaknuto i vođeno od saveznih vlasti u borbi protiv centralizma! Međutim, ako je mjerilo nezadovoljstva bila nacionalna nejednakost ili, pak, sam osjećaj nacionalne ugroženosti, onda nikada nisu prestajali razlozi za aktivno domoljublje. Nažalost, domoljublje nikada nije bilo imuno na šovinizam, jer se pokazalo da je ono njegova neizbježna i mnogima neželjena popratna pojava. Štoviše, upravo gornja napomena pokazuje da je granica koja dijeli patriotizam od šovinizma teško vidljiva, a pogotovo od onih koji se zbog toga osjećaju ugroženima. Nažalost, pojam nacionalizam u stručnoj literaturi u potpunosti je pokrio značenje riječi šovinizam, umjesto da zadrži logičnije značenje koje sada pokrivaju izrazi patriotizam ili domoljublje.

Promotrimo i drugi temeljni kamen SFRJ, a to je komunizam. Očito je da je socijalizam u Hrvatskoj i Jugoslaviji izvršio svoju ulogu pretvaranjem agrarnog društva u pretežno industrijsko društvo. Ali socijalistička država pokazala se inferiornom pred europskim višestranačkim parlamentarnim sustavom, koji je na temelju demokracije i tržišna gospodarstva ostvario visok ekonom-

ski rast i blagostanje te uveo učinkovita načela socijalne države i socijalnu sigurnost. Dakako, i socijalizam je ostvario napredak na mnogim područjima, ali sve su europske socijalističke zemlje zaostajale iza europskih kapitalističkih zemalja, a napredak na nekim područjima kao npr. na području socijalne sigurnosti stanovništva ostvario se na štetu političkih sloboda. S obzirom na to da su zapadni uzori u svim bitnim mjerilima uspješnog društva odmaknuli, težnje za demokracijom i tržišnim donosima pokazale su se potkraj 80-ih godina 20. stoljeća prejakima da bi ih komunisti zadržali u okvirima svoga sustava i pod svojom kontrolom. Komunizam je najprije pobijeđen u praksi, pa su ljudi, primjerice, u pravilu masovno preseljavali s komunističkog Istoka na kapitalistički Zapad, a ne sa Zapada na Istok. I to ne samo u potrazi za poslom u najrazvijenijim zemljama svijeta, nego i u potrazi za slobodom!

Kad se komunizam urušio i u Jugoslaviji, a bio je njezina najjača kohezivna ideja nakon 1945., i dalje su ostale nacije: Hrvati sa željom za stvaranjem nezavisne hrvatske države i Srbi s težnjom za što jedinstvenijom i što centraliziranim Jugoslavijom ili, pak, samostalnom Srbijom ili savezom srpskih država u granicama određenim srpskim stoljetnim naseljavanjima. I drugi su narodi, u čemu su prednjačili Slovenci, vaganjem kako će najbolje zadovoljiti gospodarske i nacionalne interese, izabrali sličan put kao i Hrvati.

Nakon svega što sam izložio čini se da ključni jugoslavenski problem nije bio u međusobnom iskorištavanju jedne nacije ili republike na račun drugih, pa ni u mogućem zaostajanju Hrvatske i gospodarskom iskorištavanju od Srbije i drugih manje razvijenih republika. Iako su pitanja o gospodarskoj ili kulturnoj podređenosti ili nadređenosti u međurepubličkim i međunacionalnim sukobima rabljeni kao najvažniji argumenti, očito je bila presudnija jednostavna i dugotrajna težnja svake nacije za održanjem svoga identiteta, za neovisnošću i izgradnjom svoje samostalne države, bez obzira na opravdanost ili neopravdanost argumenata o ugroženosti. Pokazalo se da je Jugoslavija ipak bila preveliki kompromis različitih nacionalnih interesa te idealizama, ali i međunarodnih interesa, a da se osjećaj ugroženosti u nijednoj naciji nikada nije ugasio. Zapravo, samo je broj gorljivih pristaša nacionalnih neovisnosti, napose hrvatske samostalnosti, varirao u ovisnosti o mnogim potezima vlasti ili kretanjima u jugoslavenskom okruženju, da bi početkom 90-ih godina 20. stoljeća potpuno prevagnuo.

Jugoslaviju su razdirale razlike u državnim tradicijama, vjeri, jeziku i razvijenosti, a svako poništavanje razlika išlo je na nečiju štetu i izazivalo otpor. Sustavnim potiskivanjem vjera i nacionalnih tradicija, zanemarujući njihovu ulogu jake nacionalne socijalnosti, djelomično zbog ideološkog monopola, a djelomično zbog potiskivanja nacionalnih i vjerskih razlika u ime stabilnosti države, komunisti su stalno pojačavali frustriranost nacija, što je izbilo naglo i žestoko na površinu nakon uvođenja višestranačja.

Kad se s vremenom pokazalo da komunisti nisu ostvarili veći gospodarski napredak, društvo socijalne pravde i jednakosti, a da nisu riješili ni nacionalna pitanja, što su sve neprestano isticali kao prednosti svoje vladavine, raspad je bio samo tehničko pitanje. Konačno, činjenica da se socijalizam u 80-im godi-

nama 20. stoljeća, kao i u svim drugim kriznim vremenima i u drugim socijalističkim zemljama spašavao uglavnom kapitalističkim ekonomskim reformama i uvođenjem tržišnih zakonitosti, bio je najbolji putokaz stanovništvu koja je bila prava vrijednost proklamiranih visokih komunističkih ideala u praksi!

Odgovor na pitanje kako to da je jugoslavenski totalitarizam, neusporedivo podnošljiviji od drugih rigidnijih komunističkih sustava, doživio krvoločni raspad, vjerojatno će ostati samo u sferi nagađanja o mentalitetima ovdašnjih nacija. Međutim, variranja teza o utjecaju tako teško shvatljivih kategorija kao što su nacionalni mentaliteti na žestinu sukoba ne bi trebala zanemariti golemu ulogu koju je imala nacionalna izmiješanost Hrvata i Srba, a napose na rubnim područjima Hrvatske. Možda se najbolji historiografski odgovori kriju u najjednostavnijim tezama! Ali, bez obzira na buduće rezultate istraživanja, ostaje činjenica da se u Hrvatskoj i u Jugoslaviji socijalizam srušio sam od sebe i da nije bilo nijednoga ozbiljnijeg pokreta koji bi se borio za njega, dok je rat za Jugoslaviju ili za neovisnost pojedinih republika i za teritorije bio često nemilosrdan.

U pravu su oni koji su govorili da je alternativa bila veoma jednostavna: "Ili Jugoslavija ili kaos". Ali tom su tezom mnogi nehotice razotkrili temeljnu značajku te države: da se Jugoslavija mogla održati samo silom, bez obzira na formu. Nastanak i nestanak dviju Jugoslavija za to dovoljan su dokaz. Vjerujem da bi to mogli potvrditi i oni koji su podržavali Kraljevinu Jugoslaviju ili Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju bez obzira na sredstva koja su se koristila u njihovoj obrani, ali i oni koji su priželjkivali njihov nestanak.

Kratkotrajni slovenski rat za neovisnost i njezin brzi "bijeg s Balkana" te izbijanje drugih međunacionalnih sporova tek nakon sukoba Hrvatske i Srbije, dokazuje da je jugoslavenski problem bio najprije problem Hrvata i Srba. Riječ o sučeljavanju dviju nacionalnih ideologija koje su oblikovale i provodile stranke koje su na vlast došle demokratskim putem i koje su izražavale njihovu volju u borbi za različite državne koncepcije, ali dijelom za isti teritorij. Broj ubijenih, prognanika i izbjeglica te materijalne štete o tome na najbolji način svjedoče. Srbijanska politika i dio srpske manjine u Hrvatskoj nisu priznali rezultate povijesnih procesa, ratova i revolucije, pa ni, kako se to uobičajilo reći, prirodna prava Hrvata na vlastitu državu u dotadašnjim granicama. Srpska manjina, zapravo onaj njezin dio naseljen na područjima uz istočne hrvatske granice svojim je opredjeljenjem za izdvajanje snažno podržao teritorijalne pretenzije Srbije i Crne Gore, koje su priznavale hrvatska prava, ali samo u znatno suženim granicama u odnosu na postojeće. U tome su te dvije republike i JNA pokazali nepokolebljivu upornost.

Međutim, s uvjerenjem da manjina ne može ograničavati pravo većinskog naroda i širenje postojećih oblika državnosti, Hrvatska i Hrvati krenuli su putem mnogih drugih naroda Europe i svijeta, koji su ostvarili samostalne države u 19. ili 20. stoljeću. Povijesna rješenja, ostvarena u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj te neugaslo pravo na samostalnost i potpunu državnost bili su odlučujući. Ne samo da su Hrvati obranili dotadašnju hrvatsku državnu tvorbu i njezine granice u sklopu Jugoslavije, nego su tim rješenjima iz

1945. dali novi sadržaj, a to je višestranačka, parlamentarna, demokratska i neovisna Republika Hrvatska. Taj sadržaj biva, logično, sve potpuniji što se više Hrvatska udaljava od ratnog kaosa.

Historiografska istraživanja koja bi omogućila potpunije odgovore na pitanja s početka teksta još su u počecima. Međutim, kao i na sva ostala pitanja iz najnovije povijesti mnogi suvremenici i bez detaljnijih istraživanja imaju barem djelomične odgovore, pa tako i na pitanje o tome koji su glavni uzroci raspada Jugoslavije, izbijanja rata i osamostaljenja Hrvatske. Iako tvrdnje prezentirane u ovom radu nisu dokumentirane i ne otvaraju do kraja široku lepezu interpretacija nedavne prošlosti, vjerujem da će neke od njih dobiti svoje mjesto među dosadašnjim i budućim interpretacijama. S obzirom na vrstu ovog priopćenja zanemario sam mnoge nijanse u prikazu novije povijesti Hrvatske i Jugoslavije te pokušao samo u najkraćim crtama izložiti neke teze i moguća rješenja.

SUMMARY

CROATIA AND YUGOSLAVIA: SOME PROBLEMS OF HISTORICAL RESEARCH

The author describes some of the fundamental problems of research into the more recent history of Croatia, especially from the perspective of its move to independence. Bringing to light the causes of the collapse of Yugoslavia and the outbreak of war in 1991, he puts forward some possible responses on the basis of research done up to now and the existing literature. He puts forward some hypotheses, which he believes that future research will confirm. The main cause of the collapse of Yugoslavia resides in the incapability of the Communist regime, much as was the case in the earlier monarchist regime, to create common long-term economic and cultural interests among all of Yugoslavia's constituent peoples, or at least, in a radical variation, to create a Yugoslav nation. The reason for this was that the already formed nationalities aspired to independence and they refused to sacrifice their national individualities and political freedoms on account of the Yugoslavian state community.

Key words: dissolution of Yugoslavia, creation of the independent Republic of Croatia, causes of 1991 war, historiography